

ELEMENTELE CARACTERISTICE ALE PORTULUI POPULAR DIN BANAT

Elena Secoșan

Portul popular constituie un document de viață și prin descrierea și analiza elementelor din care se compune, se pot elucida importante probleme de etnogeneză. Costumul popular prin rolul său important în existența omului, prin funcțiunea sa practică de îmbrăcăminte s-a dezvoltat odată cu istoria poporului, fiind expresia tradițiilor formate de-a lungul veacurilor. Legătura strânsă, indestructibilă între îmbrăcăminte și condițiile de viață ale omului constituie una dintre caracteristicile fundamentale ale portului popular.

Servind inițial numai necesităților practice, costumul popular s-a dezvoltat pe parcursul timpului, oferind prin fiecare piesă din care se compune, un prilej de creație artistică, ceea ce-i conferă astăzi costumului țărănesc valoarea celui mai vast și mai complex domeniu al artei populare românești.

Despre portul popular din trecut avem puține documente istorice, iar materialul real care să ne ajute în munca de urmărire și cercetare a etapelor de dezvoltare, prin care a trecut costumul țărănesc — fiind supus distrugerii timpului — nu s-a păstrat, decît puțin din sec. al XVIII-lea și ceva mai mult din sec. al XIX-lea. Astfel ne lipsește veriga de legătură între multe secole din trecut, ceea ce face mai anevoios studiul portului popular sub aspect istoric.

Totuși ne sînt de mare folos unele vestigii arheologice scoase la lumină și unele monumente istorice cum sînt de exemplu Columna lui Traian sau monumentul roman Trophaeum Traiani de la Adamclisi din Dobrogea care prin reprezentări figurative sau prin unele detalii ne atestă existența unor elemente de cultură care s-au dezvoltat pe pămîntul patriei noastre și în care găsim obîrșia portului popular românesc.

Pentru portul popular din Banat, prezintă un deosebit interes fragmentele de broderie din sec. al XV-lea și al XVI-lea descoperite cu ocazia unor săpături arheologice pe pămîntul patriei noastre, care ne arată o ornamentică și o tehnică de executare a cusăturilor frecvente și astăzi în piesele costumului bănățean.

Prețioase documente constituie și notele de drum ale călătorilor străini, ca și unele note istorice sau monografice din literatura

austro-ungară, în special cu referire la costumul bănăţean care prin descrieri şi mai ales prin ilustraţii, semnalează importante, elemente pentru istoricul portului popular din aceste locuri.

Dovezile amintite, înşirate peste veacuri, deşi cu mari goluri între ele, ne înlesnesc totuşi cunoaşterea elementelor de bază ale portului popular şi înţelegerea evoluţiei morfologice, care a dat costumului forma sa de astăzi.

Deşi portul popular românesc are o structură unitară, el a evoluat pe parcursul istoriei, primind de la o regiune la alta forme diferite, determinate de condiţiile de viaţă în care s-a dezvoltat.

În epoca fărîmîţării feudale, pe teritoriul României, s-au desprins unităţi teritoriale — provincii istorice — cu viaţa lor economică şi politică izolată şi cu arta lor proprie. Astfel s-au creat particularităţile regionale, condiţionate de anumiţi factori locali, care au dus şi la cristalizarea unui stil propriu a portului popular. În cadrul marilor provincii istorice: Moldova, Muntenia, Oltenia, Transilvania şi Banatul, costumul se diferenţiază pe zone etnografice mai restrînse, unde creatorul popular perpetuează elementele tradiţionale locale.

Încă de la începutul comunicării de faţă, este locul să stabilim o trăsătură generală a culturii populare bănăţene; pe de o parte legăturile cu zona balcanică, sud-dunăreană, iar pe de altă parte interferenţele puternice foarte strînse cu Oltenia. Aceste două tendinţe opuse, cea sudică de pătrundere a unor noi forme culturale, deosebite de acelea din restul ţării şi cea sud-estică de difuzare şi expansiune, cuprinzînd părţile vestice ale Olteniei, caracterizează şi alte epoci istorice ale acestei provincii româneşti, încă din preistorie.

Amintim faptul, care poate fi plin de interes şi pentru cercetarea culturii populare, că în preistorie aceste două tendinţe se manifestă în acelaşi mod, aşa cum rezultă din concluziile stabilite de arheologi din „Tratatul de Istoria României”, cultura Periam-Pecica, proprie Banatului pătrunde în Oltenia, unde se dezvoltă sub noua formă a culturii Verbicioara (pag. 107), Cultura Vatina (din Banatul Sîrbesc) se dezvoltă de asemenea în relaţie cu aceeaşi cultură din Oltenia, de la Verbicioara (pag. 108).

Acestor arii de cultură, precizate în preistorie, le corespund zonele culturii populare, cercetînd fenomenul bănăţean în ansamblu.

Prezenţa unor elemente de cultură orientală mai tîrzii, care apare într-o măsură mai pregnantă în arta populară a Banatului, decît în alte regiuni ale ţării, reflectă un continuu contact al acestei provincii cu Balcanul, prin intermediul căruia au pătruns în Banat unele forme de cultură din Orient şi Bizanţ perpetuate pînă astăzi în ornamentica şi tehnica pieselor de port şi a ţesăturilor de interior.

Un factor pozitiv în vehicularea culturii orientale a fost ocupaţia turcească. Timp de peste 150 de ani populaţia bănăţeană, unită fiind cu provinciile turceşti de peste Dunăre (cu care avea contact direct) şi-a putut însuşi multiple elemente de compoziţie, tehnică şi materiale în ornamentarea costumului său popular.

Este de remarcat însă că toate aceste elemente pătrunse în cultura Banatului, nu au alterat structura costumului, ele fiind altoite,

numai cu elemente de suprafață, vizînd numai ornamentica portului popular autohton.

Prin structura sa, costumul bănățean se încadrează în tipologia generală a portului popular românesc, cel femeiesc aparținînd tipului de costum cu două catrințe, purtat în Transilvania, spre deosebire de costumul cu „fotă” al Moldovei și acel cu „vîlnic” al Olteniei.

Aceeași cămașă croită în foi drepte, încrețite în jurul gîtului, pe care o descoperim purtată și de femeile dacilor pe metopela monumentului de la Adamclisi și care este prezentă în toate regiunile României, o găsim purtată și de femeile din Banat. Aceași componență a costumului : cu cămașa îmbrăcată direct pe cap, încinsă cu briul și brăcira peste mijloc și cu cele două piese, care se prind perpendicular de la talie în jos — una în față și alta la spate — specifică costumului din Transilvania, o găsim și în Banat.

La costumul bărbătesc apar de asemenea similitudini de structură cu vestimentația țărănească din toate regiunile țării; cămașa purtată peste pantaloni și legată la talie, ne amintește și de portul dacilor înfățișat pe aceleași monumente menționate.

Deci structural, costumul bănățean aparține aceluiași fond dacic, atestînd locuirea și convețuirea neîntreruptă a poporului român pe întregul teritoriu cuprins de țara noastră.

Costumul popular din Banat, însă, prezintă și unele elemente diferențiate de tipul costumului popular din restul țării, care pun în lumină particularitățile specifice ale acestei provincii. *Opregul cu ciucuri*, de străveche tradiție locală și *conciul sau ceapsa*, purtate pe cap de femeie, ne semnalează prezența unor elemente de port specifice numai Banatului, care morfologic desprind tipul costumului bănățean de celelalte tipuri de costum din țara noastră.

Elementul esențial în tipologia costumului femeiesc de Banat este *opregul cu ciucuri*, o piesă de port ciudată ca formă, compusă dintr-o porțiune țesută, de care atîrnă un strat de ciucuri lungi. Prezența opregului cu ciucuri numai în Banat, ridică interesante probleme de origine și interfețe cu lumea sud-dunăreană, probleme care sperăm că vor constitui o temă de cercetare etnografico-istorică pentru specialiștii Muzeul Banatului, în viitor.

În baza descoperirilor arheologice a unor figurine din epoca bronzului, în Jugoslavia, la Vinca și la Klisevac în îmbrăcămintea căroră se poate descifra forma opregului cu ciucuri; prezența opregului cu ciucuri în portul popular din Albania (descendenți direcți ai ilirilor) și în anumite zone din Jugoslavia (inclusiv Macedonia), deci în Balcanul de vest, ne face să presupunem originea ilirică a acestei piese de port.

După unii arheologi germani (relatarea lui Florea-Bobu Florescu, în articolul „Două piese de costum femeiesc de origină iliro-tracă”, din 1961) această piesă de port s-a extins și în spațiul nordic-germanic și este considerată de arheologii germani, ca „illirischer Rock” (fustă ilirică).

Forma ciudată a opregului bănățean, cu stratul de ciucuri lungi — care atîrnau în față și la spate, în costumul femeiesc — nu

se înscrie în condițiile practice, care au determinat inițial și în mod logic, factura utilitară a fiecărei piese, ce compune îmbrăcămintea omului, ci ne sugerează mai degrabă o tendință spre exagerare, care a luat ființă în concepția de frumos a femeii bănățene, micșorînd treptat porțiunea țesută, în favorul ciucurilor, care creșteau.

Este cert că portul ciucurilor, deveniți prea lungi, stingherește mișcarea — mai ales la muncă — fapt care a dus la înlocuirea opregului din față cu o catrință. Raționamentul menționat, apariția unor oprege de tip vechi pe teren și o imagine a stampelor din unele lucrări ale secolului trecut (în care opregul apare cu țesătura lată și cu ciucurii scurți) ne face să presupunem că în forma primară, opregul avea țesătura mare, cuprinzînd $\frac{3}{4}$ din lungimea lui. Astfel de oprege mai găsim și astăzi în Albania și Macedonia și în anul 1936, subsemnata am descoperit, personal, un opreg de forma aceasta în Banatul jugoslav (piesă care astăzi se găsește în patrimoniul Muzeului Banatului).

Transformările apar prin îngustarea treptată a porțiunii țesute, ajungîndu-se astăzi — în unele zone din Banat — la reducerea aproape totală a acestora în favorul ciucurilor, care cresc. Privind fazele de transformare menționate, remarcăm, ca un fenomen important opregul din zona Oravița, care și-a păstrat dimensiunile mari ale țesăturii.

Semnalăm totodată și fenomenul — care nu reprezintă o simplă coincidență — că atît în Oltenia, cît și în Hunedoara (cele două regiuni vecine cu Banatul) șorțul purtat de femei este denumit și aici „opreg“.

Al doilea element caracteristic costumului femeiesc din Banat este îmbrăcămintea capului, care apare aici — spre deosebire de ștergarul din Moldova, Muntenia sau Oltenia, sau de broboada din Transilvania — sub forma unci bonete, denumită „conci“, sau „ceapsă“ proprii și costumului balcanic.

Modul de a-și acoperi capul al femeilor căsătorite nu are la bază intenția de înfrumusețare. Ștergarul de cap, broboada, sau conciu purtate de femei nu au sensul gâteli, ci semnaleză trecerea femeii de la o stare civilă la alta și sub acest aspect, are un rol de simbol social. Femeia supunîndu-se unei străvechi cutume care nu-i permite să-și mai descopere părul după ce s-a căsătorit, și-a acoperit capul, folosind o țesătură, care pe parcurs a primit diverse forme, toate însă avînd la bază simpla țesătură, din care a generat și ștergarul de cap.

Pentru o mai bună înțelegere a fazelor de evoluție ale conciuului și ale cepsei bănățene, legate de forma lor inițială, vom încerca o scurtă analiză a practicii de învelire a capului, în care surprindem trei elemente și anume :

1. stringerea părului prin împletire ;
2. susținerea părului printr-o țesătură care a primit diverse forme și denumiri (legătoarea, tulpan, căiță, fes, ceapsă etc.) ;
3. învelirea capului (peste piesele amintite) cu un ștergar, maramă, conciu etc.

În portul bănățean „ceapsa“ purtată în zonele de munte reprezintă faza a 2-a de *susținere a părului*, probă că este fixată pe părul strîns în coc și se poartă și *învelită* cu o cîrpă (ștergar sau năframă).

În schimb „conciul” purtat în zonele de cîmpie, avînd o formă diferită de aceea a cepsei, reprezintă faza a 3-a, de *înelire a capului* (peste părul fixat pe un cerc) păstrînd pînă astăzi — desfășurat fiind — forma unui ștergar, sau a unei cîrpe lungi. Denumirea de „cîrpă” a unei porțiuni din concii confirmă originea lui.

Sînt nenumărate variantele de detaliu ale acestor piese, asupra cărora nu putem insista în comunicarea de față, ceea ce trebuie reținut însă este faptul că femeia din Banat poartă o bonetă confecționată fix pe care o așază simplu pe cap, spre deosebire de alte regiuni ale țării, unde femeia își leagă capul „se îmbrobodește” — de fiecare dată — cu o țesătură neconfecționată.

Și în cazul acesta semnalăm unele afinități de termeni în Oltenia, sau și de formă în Hunedoara, unde găsim denumirea de „conci” folosită pentru un suport al părului (din coajă de copac, sau din metal) cu care femeia își fixează părul împletit.

În zonele de contact cu Banatul, din Hunedoara cum sînt enclava etnografică a Pădurenilor, sau Țara Hațegului, apare de asemenea „ceapsa”, care coincide și cu zona în care avem denumirea de „opreg” pentru „șorți” și chiar cu prezența opregului cu ciucuri în marginea vestică a Hațegului, limitrofă cu Banatul.

Se ridică din nou problema etnogenezei și sperăm că specialiștii muzeelor din Banat și Hunedoara vor reuși să contribuie la elucidarea ei. Nu mai puțin interesantă apare o acțiune de cercetare etnografică ce ar putea fi efectuată în Balcanul de vest, întreprinsă de un colectiv de specialiști din ambele țări vecine, situație pe cursul de sud și de nord al Dunării.

Alături de costumele femeiești care reflectă o tipologie locală bine conturată, costumele bărbătești apare mai unitar cu tipul generalizat de îmbrăcăminte țărănească, totuși surprindem și aici unele elemente strict locale cum este de exemplu cămașa foarte lungă și pantalonii largi, elemente, care atestă apartenența costumului bănățean unei vaste și unitare arii etnografice „Cîmpia dunăreană”.

Nu a fost în intenția noastră ca în această scurtă comunicare de idei, să facem o prezentare descriptivă a costumului bănățean, ci selectînd cele două elemente esențiale, care conturează caracterul costumului femeiești, să semnalăm faptul important, că în Banat ne aflăm în fața unui tip de costum cu o puternică personalitate, care reflectă o altă filieră în trecutul îndepărtat față de celelalte tipuri de costum din țara noastră — și deține o tradiție proprie locală, ce leagă portul popular de aici cu străvechile forme de îmbrăcăminte traco-ilirice, pătrunse în spațiul dacic, numai pe teritoriul Banatului de azi și oprite la marginea Țării Hațegului.

Ca un prețios document de viață, costumele din Banat păstrează — prin elementele sale caracteristice — moștenirea unui străvechi substrat istoric în care descoperim trunchiul viguros al culturii autohtone daco-romane, altoit însă, pe parcursul vremii, cu alte culturi, pătrunse pe căi diferite și acumulate în acest colț izolat al țării noastre.

DIE CHARAKTERISTISCHEN ELEMENTE DER BANATER VOLKSTRACHT.

ZUSAMMENFASSUNG

Durch ihre Zusammenstellung fügt sich die banater Bekleidung in die allgemeine Typologie der rumänischen Volkstracht ein. Die Frauentracht unterscheidet sich jedoch von der moldauischen „fota“ und der oltenischen „vilnic“ (beide den Unterleib vollkommen umhüllende Schürzen) durch die vorne und hinten angebrachten zwei Schürzen (cătrință) die auch in Siebenbürgen getragen werden. Bei der Männertracht sind ebenfalls Struktur-Ähnlichkeiten im ganzen Lande bemerkbar: über die Hose getragenes und begürteltes Hemd, ähnlich der dazischen Tracht wie es auf der Traian-Säule oder dem römischen Heldendenkmal Trophaeum Traiani bei Adamclisi skulpturell dargestellt ist.

Durch ihre Zusammensetzung gehört also die Banater Volksbekleidung ebenfalls zu der dazischen Urform, als Beweis eines ununterbrochenen Daseins und Zusammenlebens des rumänischen Volkes auf dem Gesamtgebiet des Landes.

Die banater Volkstracht weist aber auch manche unterschiedliche Elemente auf, welche die Eigenartigkeit dieser Provinz bestätigen. Die vorne mit einer hohen Spitze versehenen Bundschuhe „opreg cu ciucuri“ wie auch einige Kopfschmuck-Elemente bei den Frauen „conci“ oder „ceapsa“ sind nur für die banater Volkstracht bezeichnend, wodurch diese sich morphologisch von den anderen Volkstracht-Typen des Landes unterscheidet.